

Πολιτικές του πλήθους στον Σπινόζα και στον A. Negri

Δημήτρης Αθανασάκης
Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο / Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Αυτοκρατορία και πλήθος

Τον Μάρτιο του 2000 δημοσιεύεται από τις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις του Harvard ένα από τα σημαντικότερα κείμενα της σύγχρονης πολιτικής φιλοσοφίας: η *Αυτοκρατορία*, έργο το οποίο συνυπογράφουν ο Antonio Negri και ο Michael Hardt. Διακηρυγμένος στόχος του βιβλίου είναι η ανάλυση των νέων μορφών κυριαρχίας που αναδύονται στην αυγή του 21ου αιώνα. Η *Αυτοκρατορία* φιλοδοξεί, σύμφωνα με τους συγγραφείς της, να είναι για τον 21ο αιώνα ό,τι ήταν ο *Λεβιάθαν* του Hobbes για τον 17ο αιώνα: «Στον Λεβιάθαν ο Hobbes περιγράφει τη μορφή κυριαρχίας που θα αναπτυχθεί στη συνέχεια στην Ευρώπη με τη μορφή του έθνους-κράτους. Σήμερα, στο κατώφλι της μετανεωτερικότητας, προσπαθήσαμε αρχικά με την *Αυτοκρατορία* να εξακριβώσουμε τη φύση μιας νέας μορφής σφαιρικής κυριαρχίας» (Hardt & Negri 2004: 11). Το ιδιαίτερο γνώρισμα αυτής της νέας, «αυτοκρατορικής» κυριαρχίας έγκειται ακριβώς στο γεγονός ότι εγκαθιδρύεται και παράγει αποτελέσματα εξουσίας χωρίς να καταφεύγει κατ' ανάγκην, όπως συνέβαινε στον 19ο και στον 20ο αιώνα, στην επέκταση της κυριαρχίας ενός έθνους-κράτους σε μια ξένη επικράτεια. Πρόκειται δηλαδή για μια μορφή εξουσίας που ελέγχει χωρίς να κατακτά, και της οποίας η αποτελεσματικότητα δεν κρίνεται ούτε εξαρτάται άμεσα από τη λιγότερο ή περισσότερο βίαιη προσάρτηση μιας επικράτειας, ή τμήματός της, σε μια άλλη.

Τέσσερα χρόνια αργότερα ο Negri δημοσιεύει, από κοινού με τον Hardt, ένα νέο έργο που παρουσιάζεται ως η θεωρητική συνέχεια της *Αυτοκρατορίας*. Όπως και στην περίπτωση της τελευταίας, ο μονολεκτικός τίτλος του έργου: *Πλήθος*, εισάγει απευθείας τον αναγνώστη στον θεωρητικό του πυρήνα. Προστίθεται όμως τώρα ένας διαφωτιστικός υπότιτλος: *Πόλεμος και δημοκρατία στην εποχή της Αυτοκρατορίας*. Εμφανίζεται εδώ ένα ζεύγος αντιθέτων: πόλεμος-δημοκρατία, το οποίο απορρέει, τόσο λογικά όσο και πρακτικά, από μια αντίθεση θεμελιώδη, πρωτογενή και κατά μία έννοια συγκροτητική αυτού που θα μπορούσε κανείς να ονομάσει «ουσία» του πολιτικού: πρόκειται για την αντί-

θεση μεταξύ αυτοκρατορίας και πλήθους. Όλος ο φιλοσοφικός και πολιτικός στοχασμός του ύστερου Negri αναπτύσσεται στο εσωτερικό αυτής της αντίθεσης με σκοπό να την υπερβεί προς όφελος του πλήθους. Η υπέρβαση αυτή, η οποία ισοδυναμεί με νίκη της δημοκρατίας επί του διαρκούς πολέμου που διεξάγει η αυτοκρατορία με στόχο τη διαιώνισή της, παίρνει στο βιβλίο του Negri τη μορφή ενός επείγοντος σχεδίου ή πολιτικού προγράμματος: «Η δημοκρατία καθίσταται, για πρώτη φορά, μια πραγματική δυνατότητα σε παγκόσμια κλίμακα. Αντικείμενο του βιβλίου είναι αυτή η δυνατότητα, την οποία ονομάζουμε πρόγραμμα του πλήθους» (Hardt & Negri 2004: 5). Το πρόγραμμα του πλήθους νοείται εδώ με τη διπλή έννοια ενός πολιτικού προγράμματος που έχει το πλήθος στο επίκεντρό του, και ενός προγράμματος που διατυπώνεται, μορφοποιείται και τροποποιείται από το ίδιο το πλήθος, εκφράζει άμεσα τις ανάγκες και τις επιθυμίες του πλήθους και ταυτόχρονα εντοπίζει τα μέσα για την ικανοποίηση αυτών των αναγκών και επιθυμιών.

Είναι απαραίτητες στο σημείο αυτό ορισμένες διευκρινίσεις σχετικά με την έννοια του πλήθους, του οποίου ο πρωταγωνιστικός ρόλος, όπως αυτός του αποδίδεται από τον Negri, σε ένα πολιτικό πρόγραμμα υπέρβασης και ανατροπής είναι κάθε άλλο παρά αυτονόητος. Το πλήθος διακρίνεται κατ' αρχάς από τον λαό, στο μέτρο που ο τελευταίος προϋποθέτει, για να υπάρξει, ενότητα και ταυτότητα κάτω από την οποία συγκεντρώνονται και μέσα στην οποία απαλείφονται οι επιμέρους διαφορές. Το πλήθος, σε αντίθεση με τον λαό, πρέπει να νοηθεί ευθύς εξαρχής ως διαφορά και πολλαπλότητα. «Το πλήθος συντίθεται από αναρίθμητες εσωτερικές διαφορές που είναι αδύνατον να αναχθούν σε μια ενότητα ή σε μια ιδιάζουσα ταυτότητα – διαφορές πολιτισμού, χρώματος, εθνότητας, γένους και σεξουαλικότητας, αλλά επίσης διαφορετικές μορφές εργασίας, διαφορετικοί τρόποι ζωής, διαφορετικές κοσμοθεωρήσεις, διαφορετικές επιθυμίες. Το πλήθος είναι μια πολλαπλότητα μοναδικών διαφορών» (Hardt & Negri 2004: 8). Για τους ίδιους λόγους το πλήθος διακρίνεται από τις *μάζες*: «Η ουσία των μαζών είναι η απουσία διαφοράς: όλες οι διαφορές πνίγονται και καταργούνται μέσα στη μάζα [...] Στο πλήθος, αντίθετα, οι κοινωνικές διαφορές παραμένουν διαφορετικές» (Hardt & Negri 2004: 8). Απομένει μια τελευταία διάκριση – χωρίς αμφιβολία η πιο κρίσιμη αφού απ' αυτήν εξαρτάται σε τελευταία ανάλυση η σχέση του Negri με τον Μαρξ: το πλήθος διακρίνεται από την *εργατική τάξη*, τόσο με τη στενή έννοια της βιομηχανικής εργατικής τάξης, όσο και με την πλατιά έννοια του συνόλου της μισθωτής εργασίας σε αντίθεση με το μέρος εκείνο του πληθυσμού που δεν αμείβεται. Η έννοια της τάξης είναι για τον Negri πολιτικά ανεπαρκής, διότι είναι από τη φύση της έννοια κλειστή: συν-

δέεται άμεσα με την αναζήτηση των κριτήριων που επιτρέπουν τον ασφαλή διαχωρισμό όσων ανήκουν δικαιωματικά σ' αυτήν από εκείνους που δεν είναι ούτε μπορούν να γίνουν μέλη της. Στους αντίποδες μιας τέτοιας θεωρητικής μέριμνας που αποκλείει και περιχαρακώνει, η έννοια του πλήθους εμφανίζεται ως έννοια ανοικτή: περιλαμβάνει όλες ανεξαιρέτως τις μορφές κοινωνικής παραγωγής, είτε πρόκειται για την παραγωγή υλικών αγαθών είτε για την παραγωγή επικοινωνίας, σχέσεων και μορφών ζωής.

Το πλήθος λοιπόν είναι ταυτόχρονα μη λαός, μη μάζα και μη τάξη. Διακρίνεται έτσι ριζικά από τις τρεις θεμελιώδεις έννοιες γύρω από τις οποίες συγκροτήθηκε η πολιτική σκέψη στην Ευρώπη από τη Γαλλική Επανάσταση μέχρι το τέλος του 20ού αιώνα. Από καθαρά ιστορική σκοπιά, το πλήθος, και μαζί το πολιτικό πρόγραμμα του πλήθους εμφανίζονται ταυτόχρονα με τις μορφές κυριαρχίας που υποδηλώνει ο όρος «Αυτοκρατορία» και εκφράζουν την «πραγματική δυνατότητα» ανατροπής αυτών των μορφών. Παραμένει ωστόσο εν μέρει ασαφής και, συνεπώς, προβληματικός ο χαρακτήρας και ο συνεκτικός δεσμός αυτού του νέου πολιτικού και κοινωνικού υποκειμένου –αν μπορούμε να μιλάμε ακόμη εδώ για πολιτικό και κοινωνικό υποκείμενο– που ο Negri ονομάζει «πλήθος». Δεν αρκεί η διαπίστωση ότι «το διακύβευμα αυτής της έννοιας είναι να σκεφθούμε μια κοινωνική πολλαπλότητα ικανή να επικοινωνεί και να δρα από κοινού διατηρώντας τις εσωτερικές της διαφορές» (Hardt & Negri 2004: 8). Ούτε διευκολύνει την κατανόηση η επίμονη υπενθύμιση, η οποία δίνει στο βιβλίο του Negri τον εσωτερικό του ρυθμό, ότι «το πλήθος συναποτελείται από ριζικές διαφορές, από ιδιαιτερότητες των οποίων η ενότητα δεν μπορεί ποτέ να πάρει τη μορφή μιας σύνθεσης» (Hardt & Negri 2004: 401). Πρέπει ακόμη να απαντηθεί το ερώτημα αν και με ποιους τρόπους είναι δυνατόν να υλοποιηθεί ένα συγκεκριμένο πολιτικό πρόγραμμα αντίστασης και ανατροπής των σύγχρονων μορφών κυριαρχίας από ένα υποκείμενο κατεξοχήν «ρευστό», το οποίο αντιτίθεται εξ ορισμού σε κάθε μορφή οριοθέτησης και σε κάθε απόπειρα υπαγωγής των εσωτερικών του διαφορών σε μια ενιαία οργανωτική αρχή. Με άλλα λόγια, πρέπει να απαντηθεί το εξής κρίσιμο ερώτημα: Πώς είναι δυνατή –και μάλιστα, σύμφωνα με την πρωτότυπη διατύπωση του Negri, «πραγματικά δυνατή»– μια πολιτική ανατροπή η οποία θα οφείλεται όχι στη δράση του λαού, των μαζών ή της εργατικής τάξης, αλλά στο πλήθος;

Ο κίνδυνος το πρόγραμμα του πλήθους να καταστεί ανενεργό τη στιγμή ακριβώς που διατυπώνεται δεν διαφεύγει της προσοχής του Negri, ο οποίος σπεύδει να καθορίσει δύο ουσιώδη χαρακτηριστικά του πλήθους χάρη στα οποία αυτό είναι ικανό να δρα στην κατεύθυνση υλοποίησης ενός συγκεκριμέ-

νου πολιτικού σχεδίου. Το πρώτο χαρακτηριστικό του πλήθους είναι η «οικονομική» του διάσταση, έστω και αν, όπως επισημαίνει ο Negri, «ο διαχωρισμός της οικονομίας από τους άλλους τομείς της κοινωνικής ζωής αποδεικνύεται γρήγορα τεχνητός» (Hardt & Negri 2004: 9). Στο κείμενο του Negri, η οικονομική διάσταση του πλήθους εμφανίζεται συνδεδεμένη με τις έννοιες της επικοινωνίας και της συνεργασίας, αλλά επίσης με την έννοια της εργασίας. Οικονομία και εργασία προσδίδουν στο πλήθος τους δύο πρώτους «υλικούς» προσδιορισμούς του, και θέτουν σε κίνηση μια διαδικασία στο τέρμα της οποίας καθίσταται δυνατή η μετατόπιση του πλήθους από τη σφαίρα του αφηρημένου στη σφαίρα του συγκεκριμένου. Ο ίδιος ο Negri ωστόσο δείχνει να εγκαταλείπει αυτή τη διαδικασία στην αφετηρία της, όταν μετατοπίζει το κέντρο βάρους της ανάλυσής του από τη βιαιότητα των εκμεταλλευτικών σχέσεων στο γεγονός ότι η εργασία, στις σύγχρονες μορφές της, τείνει να ενταχθεί σε κοινά συνεργατικά και επικοινωνιακά δίκτυα (Hardt & Negri 2004: 382). Σε κάθε περίπτωση, η ρητή αναφορά στην οικονομία και στην εργασία στο πλαίσιο μιας έρευνας που στοχεύει στην ανάδειξη των κρίσιμων χαρακτηριστικών του πλήθους ως πολιτικού υποκειμένου, ή έστω ως ανοικτού συνόλου αναρίθμητων πολιτικών υποκειμένων, συνιστά μια πρώτη υποχώρηση του Negri μπροστά στον Μαρξ, ή, αν προτιμά κανείς, μια πρώτη υποχώρηση του μεταμοντέρνου Negri μπροστά στον μοντέρνο Negri της δεκαετίας του 1970.

Αυτή η πρώτη υποχώρηση συνοδεύεται αμέσως από μια δεύτερη (αυτή τη φορά μπροστά στον Λένιν)¹: το δεύτερο ουσιώδες χαρακτηριστικό του πλήθους, ιδιαίτερα καθοριστικό σύμφωνα με τον Negri για το ζήτημα της δημοκρατίας, είναι η «πολιτική του οργάνωση» (Hardt & Negri 2004: 10). Πρόκειται ωστόσο εδώ για μια οργάνωση, ή καλύτερα για ένα πλήθος οργανώσεων σε δίκτυα, μέσα στα οποία η εξουσία συνίσταται στις συνεργατικές σχέσεις. Από την άποψη αυτή, σημειώνει ο Negri αυξάνοντας εκ νέου την απόσταση που τον χωρίζει από τον Μαρξ και τον Λένιν, «το αποκεντρωμένο δίκτυο του Internet αποτελεί μια πρώτη προσέγγιση, ένα πρώτο υπόδειγμα αυτού που είναι το πλήθος: κατ' αρχάς διότι οι κόμβοι που το συνθέτουν παραμένουν διαφορετικοί αν και συνδεδεμένοι, και έπειτα διότι τα εξωτερικά όρια του δικτύου είναι ανοικτά, με τέτοιο τρόπο ώστε νέοι κόμβοι και νέες σχέσεις μπορούν να προστεθούν» (Hardt & Negri 2004: 9). Ο καθοριστικός ρόλος του υποδείγματος του διαδικτύου στη σκέψη του Negri καθίσταται εξάλλου προφανής από το γεγονός ότι η αναφορά στο διαδίκτυο επανέρχεται όταν πρόκειται να εξηγηθεί η «ενεργός πολιτική βούληση» του πλήθους, δηλαδή η ικανότητά του να παίρνει πολιτικές αποφάσεις (Hardt & Negri 2004: 385). Αν όμως το πλήθος μπορεί να παραλλη-

λιστεί με το διαδίκτυο, γίνεται πολύ δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να κατανοήσει κανείς πώς γεννιέται στο πλήθος «η επιθυμία ενός κόσμου ισότητας και ελευθερίας» (Hardt & Negri 2004: 5), η οποία βρίσκεται στη βάση του κοινού προγράμματος αντίστασης και ανατροπής της ακραίας ανισότητας και αγριότητας που συνεπάγονται οι μορφές κυριαρχίας της Αυτοκρατορίας. Μια τέτοια κατανόηση προϋποθέτει να ανέλθει κανείς ως τα *αίτια* αυτής της ανισότητας, πράγμα που δεν μπορεί να γίνει με τα θεωρητικά εργαλεία που προσφέρει μια γενική θεωρία των δικτύων.

Το εξαϋλωμένο πλήθος του Negri, διασκορπισμένο ανάμεσα στους κόμβους του διαδικτύου, επικοινωνεί και πιθανώς αποφασίζει, δεν είναι όμως βέβαιο ότι *δρα*. Με έκπληξη παρατηρούμε ότι, για να αποδείξει την ικανότητα του πλήθους για αποτελεσματική πολιτική δράση, ο Negri μεταβάλλει αιφνίδια τη φιλοσοφική του γλώσσα: στη θέση της γλώσσας της αντίθεσης: αυτοκρατορία εναντίον πλήθους, πλήθος εναντίον αυτοκρατορίας, εγκαθιστά τη γλώσσα της διαλεκτικής αντίφασης, την οποία είχε επεξεργαστεί σε βαθμό τελειότητας ο Hegel στην ογκώδη *Λογική* του. Μαρτυρεί για τη μεταβολή αυτή το ακόλουθο καίριο απόσπασμα: «Το πλήθος αναδύεται στους κόλπους της νέας αυτοκρατορικής κυριαρχίας και τείνει προς την υπέρβασή της. Το πλήθος υποσκάπτει την Αυτοκρατορία από μέσα με στόχο να δημιουργήσει μια εναλλακτική παγκόσμια κοινωνία» (Hardt & Negri 2004: 11). Από την αντίθεση μεταξύ αυτοκρατορίας και πλήθους, της οποίας η έκβαση είναι και παραμένει ανοικτή και απρόβλεπτη, περνάμε λοιπόν σε μια τελεολογικά προσανατολισμένη διαδικασία, θεμελιωμένη εξ ολοκλήρου στην υπόσχεση μιας επερχόμενης υπέρβασης, υπόσχεση της οποίας είναι αδύνατο να παραβλέψουμε τις θεολογικές καταβολές. Στο απόσπασμα του βιβλίου του Negri που μόλις παραθέσαμε, η σχέση του πλήθους προς την Αυτοκρατορία γίνεται αντιληπτή μέσα από το πρίσμα αυτού που ο Hegel ονομάζει *εργασία του αρνητικού*, εργασία εσωτερικής διάβρωσης ή υπονόμησης που οδηγεί αναπόδραστα στην υπέρβαση μιας ορισμένης ιστορικής μορφής και στην αντικατάστασή της από μια άλλη, ανώτερη ιστορική μορφή πραγμάτωσης του Πνεύματος.

Η σύντομη ανάλυση που προηγήθηκε μας επιτρέπει να ορίσουμε με ακρίβεια τους δύο θεωρητικούς πόλους ανάμεσα στους οποίους ταλαντεύεται το Μανιφέστο του πλήθους που προτείνει ο Negri: αφ' ενός μια θεωρία των δικτύων, αφ' ετέρου μια φιλοσοφία της ιστορίας εγγελιανής έμπνευσης. Είναι αναπόφευκτη στο σημείο αυτό η αναφορά στο σύνολο των άρθρων που δημοσίευσε το 1888 ο Ένγκελς, πέντε χρόνια μετά το θάνατο του Μαρξ, με γενικό τίτλο *Ο Λουδοβίκος Φόουερμαχ και η έξοδος (Ausgang) από την κλασική γερμανική*

φιλοσοφία (βλ. Macheroy 2008: 23-37). Θα περίμενε κανείς από τη μετανεωτερική πολιτική θεωρία, στο μέτρο που κατάγεται άμεσα ή έμμεσα από το μαρξισμό, να επιχειρήσει η ίδια με τη σειρά της τη δική της «έξοδο» από την κλασική γερμανική φιλοσοφία.

Το ελεύθερο πλήθος

Η έννοια του πλήθους διαδραματίζει, όπως είδαμε, πρωταγωνιστικό ρόλο στη συγκρότηση και ανάπτυξη της μετανεωτερικής πολιτικής σκέψης, δεν κατάγεται όμως απ' αυτήν. Οφείλουμε χωρίς αμφιβολία στον Μακιαβέλι, και πολύ περισσότερο στον Σπινόζα στον οποίο ο Negri αφιέρωσε, πολύ πριν από την *Αυτοκρατορία*, ένα από τα σημαντικότερα έργα του,² την είσοδο του πλήθους στην κεντρική σκηνή της κλασικής πολιτικής θεωρίας. Μια γενεαλογική προσέγγιση της έννοιας του πλήθους οφείλει πράγματι να σταθεί επί μακρόν στην *Πολιτική Πραγματεία* του Σπινόζα, έργο σχετικά παραμελημένο, το οποίο όμως αναγνωρίζεται σήμερα, χάρη στον A. Matheron (1969), στον A. Negri (1982), στον E. Balibar (1985), στον P.-F. Moreau (1994), στον L. Bove (1996), στην Ch. Jaquet (2008) και άλλους, ως ένα από τα θεμελιώδη κείμενα πολιτικής φιλοσοφίας. Θα επιχειρήσουμε να προσεγγίσουμε στη συνέχεια τη σπινόζική έννοια του πλήθους μέσα από το 8ο κεφάλαιο της *Πολιτικής Πραγματείας*, το οποίο είναι αφιερωμένο στο αριστοκρατικό κράτος. Στο τέλος της 3ης παραγράφου του κεφαλαίου αυτού, ο Σπινόζα διατυπώνει τη θέση ότι «αν υπάρχει απόλυτη εξουσία, στην πραγματικότητα είναι εκείνη που βρίσκεται στα χέρια ολόκληρου του πλήθους» (Σπινόζα 1996: 185). Από τη θέση αυτή, η οποία θα του επιτρέψει στη συνέχεια να ορίσει το δημοκρατικό κράτος ως «εντελώς απόλυτο» (*omnino absolutum*),³ ο Σπινόζα συμπεραίνει αμέσως ότι «η εξουσία που μεταβιβάζεται σε μια αρκετά μεγάλη συνέλευση είναι απόλυτη ή προσεγγίζει στον μέγιστο βαθμό την απόλυτη εξουσία» (Σπινόζα 1996: 185). Στην αμέσως επόμενη παράγραφο του ίδιου κεφαλαίου, ο Σπινόζα επιχειρεί να εφαρμόσει το συμπέρασμα αυτό στο αριστοκρατικό κράτος, το οποίο κυβερνάται από τη συνέλευση των πατρικίων: «Στον βαθμό που η εξουσία του αριστοκρατικού κράτους δεν επανέρχεται ποτέ στο πλήθος, ούτε ζητείται ποτέ η γνώμη του πλήθους, αλλά η βούληση της συνέλευσης [των πατρικίων] εξομοιώνεται με το δίκαιο κατ' απόλυτο τρόπο, το αριστοκρατικό κράτος πρέπει να θεωρείται ως εντελώς απόλυτο· κατά συνέπεια, τα θεμέλιά του πρέπει να στηρίζονται μόνο στη βούληση και την κρίση αυτής της συνέλευσης και όχι στην επαγρύπνηση του πλήθους, εφόσον δεν επιτρέπεται

στο πλήθος ούτε να εκφράζει τη γνώμη του ούτε να ψηφίζει. Ο λόγος για τον οποίο, στην πράξη, το κράτος αυτό δεν είναι απόλυτο δεν μπορεί να είναι άλλος από το γεγονός ότι το πλήθος είναι επίφοβο για τους κυβερνώντες: γι' αυτό και καταφέρνει να κρατήσει για τον εαυτό του κάποια ελευθερία, την οποία διεκδικεί και καταφέρνει να κρατήσει, αν όχι ρητώς βάσει νόμου (*si non expressa lege*), τουλάχιστον σιωπηρώς (*tacite*)» (Σπινόζα 1996: 185-186).

Σε αντίθεση με το δημοκρατικό κράτος, απόλυτο τόσο στη θεωρία όσο και στην πράξη, το αριστοκρατικό κράτος εμφανίζεται ως απόλυτο στη θεωρία, δεν είναι όμως, ούτε μπορεί να είναι απόλυτο στην πράξη. Αυτό οφείλεται στη «σιωπηρή» (δηλαδή χωρίς ρητή νομική έκφραση) ελευθερία του πλήθους που είναι ανάλογη της δύναμής του και γίνεται γνωστή μέσα από τα αποτελέσματά της, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται ο διαρκής φόβος που το πλήθος προκαλεί σ' αυτούς οι οποίοι ασκούν την αριστοκρατική εξουσία. Κάθε μορφή κρατικής εξουσίας που αποκλείει ή αγνοεί, εν όλω ή εν μέρει, το πλήθος βρίσκεται κατ' ανάγκη αντιμέτωπη με το –αποφασιστικής σημασίας από πολιτική σκοπιά– γεγονός ότι δεν είναι «απόλυτη», με το γεγονός δηλαδή ότι το πλήθος που προσπαθεί να περιορίσει και να ελέγξει είναι και παραμένει, *de facto* αν όχι *de jure*, ελεύθερο ως έναν βαθμό και, συνεπώς, επίφοβο. Γι' αυτόν το λόγο άλλωστε το αριστοκρατικό κράτος, για να διαρκέσει, πρέπει να εγκαθιδρυθεί, όπως επισημαίνει ο Σπινόζα, «με τρόπο που να προσεγγίζει στον μέγιστο βαθμό το απόλυτο κράτος, δηλαδή με τρόπο που να καθιστά το πλήθος όσο το δυνατόν λιγότερο επίφοβο» (Σπινόζα 1996: 186). Με άλλα λόγια, πρέπει η συνέλευση των πατρικών «να έχει όσο το δυνατόν περισσότερο δίκαιο [δηλαδή δύναμη, αφού στον Σπινόζα το δίκαιο εκτείνεται τόσο όσο η δύναμη] και να μη διατρέχει κανέναν κίνδυνο από το πλήθος» (Σπινόζα 1996: 187). Στο μέτρο ωστόσο που το κράτος βρίσκεται υπό τον αποκλειστικό έλεγχο των πατρικών, ο φόβος του πλήθους, φόβος που αποτελεί το χαρακτηριστικότερο πολιτικό πάθος του αριστοκρατικού κράτους αφού απορρέει από την ίδια τη φύση του, είναι αδύνατον να εξαλειφθεί πλήρως. Και τούτο γιατί η *de facto* ελευθερία του αποκλεισμένου από την άσκηση της κρατικής εξουσίας πλήθους υπερβαίνει πάντα, όπως ήδη εξηγήσαμε, τα στενά όρια της *de jure* ελευθερίας του, εκείνης δηλαδή «που πρέπει αναγκαστικά να του απονέμεται δυνάμει της συγκρότησης του κράτους» (Σπινόζα 1996: 186).

Η χρησιμότητα της σπινοζικής ανάλυσης του αριστοκρατικού κράτους έγκειται κυρίως στο γεγονός ότι μας επιτρέπει να συλλάβουμε την πολιτική όχι μέσα από το πρίσμα μιας εκ των προτέρων υπεσχημένης υπέρβασης, αλλά ως διαρκή αναμέτρηση χωρίς προδιαγεγραμμένη έκβαση και χωρίς οριστικό τέλος. Ο Σπι-

νόζα διατυπώνει ρητά τον κανόνα αυτής της αναμέτρησης: «Το κράτος βρίσκεται τόσο λιγότερο υπό τον έλεγχο των πατρικίων όσο περισσότερο δίκαιο διεκδικούν οι πληβείοι» (Σπινόζα 1996: 186). Στο κείμενο του Σπινόζα, ο κανόνας αυτός συνοδεύεται από μια συγκεκριμένη ιστορική αναφορά: «Όπως, για παράδειγμα, συμβαίνει κατά παράδοση στην Κάτω Γερμανία με τις συντεχνίες των τεχνιτών, οι οποίες κοινώς ονομάζονται *Gilden*» (Σπινόζα 1996: 186-187). Με την αναφορά αυτή, η πολιτική θεωρία συνδέεται άμεσα με την ιστορία, όχι όμως με τη μορφή μιας φιλοσοφίας της ιστορίας.

Η σπινοζική ανάλυση είναι εξάλλου χρήσιμη διότι αναδεικνύει μια μορφή ελευθερίας που αν και στερείται νομικής υπόστασης, εντούτοις επιβάλλεται στο κράτος από το πλήθος που τη διεκδικεί και την κατέχει έμπρακτα δυνάμει του φυσικού δικαίου, δηλαδή δυνάμει της ίδιας της –επίφοβης για τους πατρικίους– ύπαρξής του. Επειδή ακριβώς προσδιορίζεται οντολογικά και όχι νομικά, η ελευθερία αυτή είναι ανεξάλειπτη. Πάνω σ' αυτήν προσκρούουν και μ' αυτήν καλούνται να αναμετρηθούν σε τελευταία ανάλυση όλες οι πιθανές πολιτικές και νομικές μορφές αποκλεισμού του πλήθους. Στο αριστοκρατικό κράτος του Σπινόζα, η διεκδίκηση από τους πολλούς μιας ελευθερίας χωρίς ρητή νομική αναγνώριση θεμελιώνεται σε μια οντολογία του πλήθους. Γίνεται έτσι φανερή μια οντολογική διάσταση της πολιτικής, η οποία παράγει αποτελέσματα σε ένα προνομικό επίπεδο. Ο φόβος των πατρικίων, η *de facto* ελευθερία του πλήθους είναι μερικά από τα αποτελέσματα αυτά. Αν υπάρχει στον Σπινόζα μια πολιτική του πλήθους, αυτή είναι άμεσα συνδεδεμένη με μια οντολογία μέσω της οποίας καθορίζονται κάθε φορά στην πράξη τα όρια της κρατικής εξουσίας και, συνεπώς, το πραγματικό εύρος της ελευθερίας του πλήθους.

Σημειώσεις

1 Ο Negri συμμερίζεται τους δημοκρατικούς στόχους του λενινιστικού σχεδίου, διαφωνεί όμως με τον Λένιν στο ζήτημα του καθοδηγητικού ρόλου του κόμματος (Hardt & Negri 2004: 399).

2 Negri, A. (1981), *L'anomalia selvaggia. Saggio su potere e potenza in Baruch Spinoza*, Feltrinelli, Milano.

3 «Περνώ, τέλος, στο τρίτο και εντελώς απόλυτο κράτος, που το ονομάζουμε δημοκρατικό» (Σπινόζα 1996: 242).

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Balibar, E. (1985), *Spinoza et la politique*, Presses Universitaires de France, Paris.
- Bove, L. (1996), *La stratégie du conatus. Affirmation et résistance chez Spinoza*, Vrin, Paris.
- Hardt, M. & Negri, A. (2000), *Empire*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Hardt, M. & Negri, A. (2004), *Multitude. Guerre et démocratie à l'âge de l'Empire*, traduit par N. Guilhot, La Découverte, Paris.
- Jaquet, Ch., Sévérac, P. & Suhamy, A. (2008), *La multitude libre. Nouvelles lectures du Traité politique*, Éd. Amsterdam, Paris.
- Macherey, P. (2008), *Marx 1845. Les «thèses» sur Feuerbach. Traduction et commentaire*, Éd. Amsterdam, Paris.
- Matheron, A. (1969), *Individu et communauté chez Spinoza*, Minuit, Paris.
- Moreau, P.-F. (1994), *Spinoza. L'expérience et l'éternité*, Presses Universitaires de France, Paris.
- Negri, A. (1982), *L'anomalie sauvage. Puissance et pouvoir chez Spinoza*, Presses Universitaires de France, Paris.
- Spinoza, B. (1979), *Tractatus politicus / Traité politique*, traduction par P.-F. Moreau, Réplique, Paris.
- Spinoza, B. (2005), *Œuvres, V. Traité politique*, traduction par Ch. Ramond, Presses Universitaires de France, Paris.
- Σπινόζα, Μπ. (1996), *Πολιτική Πραγματεία*, μετάφραση Α.Ι. Στυλιανού, Πατάκης, Αθήνα.

